

БРОНЗОВО МОНЕТОСЕЧЕНЕ НА ГРАДОВЕТЕ В ТРАКИЯ И МИЗИЯ ПРЕЗ II—III В. ХАРАКТЕР, ФУНКЦИИ

Йорданка Юркова

За да затвърдят своята власт в източната половина на Балканския полуостров, новите завоеватели — римляните предприели редица мерки от административен и военен характер. Преди всичко те обърнали внимание на съобщителните артерии, които имали важно стратегическо значение. Наред с възстановяването на старите пътища били прокарани и редица нови, които улеснявали бързите съобщения между богатите източни провинции и далечния столичен град. Разгръщането и поддържането на тази пътна мрежа оказало въздействие върху развитието на поселищния живот в Тракия и Долна Мизия. Като центрове на римската гражданска и военна администрация разположените край тези пътища стари тракийски селища се превърнали в цветущи градове. През II—III в. в повечето от тях се разкриват монетарници, които пускат в обръщение бронзови монети в няколко номинала с името на съответния град. Най-рано, още по времето на Домициан (81—96 г.) Филипопол пуска в обръщение своите първи монетни емисии¹. Близко три десетилетия по-късно — при Хадриан, когато в Тракия се развива градският живот, Бизия, Анхиало и Хадрианопол², които са стари тракийски селища от градски тип, организират на свой ред своето монетосечене. Изглежда че старите градски традиции, свързани с икономико-политическото значение на тези селища, играят значителна роля в ранната изява на това оторизирано от римляните бронзово монетосечене. В основаните от Траян градове Никополис ад Иструм, Марцианопол, Августа Траяна, Никополис ад Нестум и Плотинопол сеченето на бронзови монети започва значително по-късно — при Антонин Пий, Марк Аврелий или Комод³.

В развитието на бронзовото градско монетосечене в Тракия и Долна Мизия се проследяват три етапа, свързани с различията в неговия характер и функции.

Хронологически първият от тях обхваща периода от разкриване дейността на съответната монетарница до въздигането на Септимий Север (193 г.). Монетната продукция от този период е представена чрез единични екземпляри. Тяхната високохудожествена изработка ги отличава от по-късните монетни емисии, издаващи ръката на неопитни гравьори. Това са

бележите на т. нар. "монетосечене за престиж". Освен пропаганден характер то е имало и определени икономически функции, насочени предимно към задоволяване нуждите на локалния стоково-паричен оборот. Изписването на имената на тракийските провинциални управители върху обратната страна на монетите редом до това на съответната монетарница показва, че градското бронзово монетосечене през този първи етап е било поставено под техен контрол.

Разпространението на бронзовите градски монети по времето на Септимий Север, представени масово в съкровища, е израз на активизиране на монетното производство. Това е характерно не само за Тракия и Долна Мизия, но и за всички големи монетарници в източните римски провинции, които при Септимий Север разгръщат своето богато монетосечене. Неговите функции сега стават много по-големи. В тържищата в източните римски провинции бронзовите монети на градските управи поемат функциите на римските сестерции, дупондии и асове. Това обяснява минималния брой съкровища от сестерции и дупондии (в България засега са известни само две такива)⁴, както и рядкото намиране на единични екземпляри от този тип монети при разкопките на големите антични обекти. От друга страна пъстрият състав на съкровищата от бронзови монети на градските управи, които ежегодно се откриват в нашите земи, е израз на тяхната съвместна циркулация в Тракия и Долна Мизия. При това някои от тях съдържат монети на македонски монетарници, а други — единични екземпляри на Никомедия, Никея, Антиохия. Попаднали в Долна Мизия и Тракия, монетите на малоазийските градове се включват в циркуляционния поток заедно с останалите, характерни за него парични знаци. Съвместното им трезориране показва, че те еднакво са били ценени като редовни платежни средства с ефективен покупателен курс. Във връзка с тези нови функции е изоставянето на практиката за изписване имената на тракийските управители върху монетите на градските управи (единствените, които запазват тази практика, са Никополис ад Иструм и Марцианопол. До края на своето монетосечене — 244—248/249 г. върху техните монети от голям номинал се разчитат имената и титлите на Долномизийските легати). Всичко това определя управлението на Септимий Север като начало на нов, втори етап в развитието на градското монетосечене в Тракия. Той приключва ок. 218/222 г. когато постепенно, една след друга, тракийските монетарници прекратяват своята дейност. Независимо от различните фактори и липса на средства, или резултат от предприетите още по времето на Каракала мерки за премахване на последните останки на местната автономия чрез прекратяване на градското монетосечене и пр., това повсеместно спиране приключва най-цветущият период в монетосеченето на тракийските полиси.

След замиране дейността на тракийските монетарници в действие влиза ателието на римската колония в югоизточна Тракия — Деултум⁵. От 222 до 248 г. тази монетарница сече ритмично многобройни монетни емисии, които, проникнали на запад в тракийската равнина, активно се включват в стоково-паричния оборот. В това синхронно прекратяване на монетосеченето на тракийските монетарници, компенсирани от разгръщане на монетната продукция на Деултум, прозират белези на организираност, надхвърлящи прерогативите на отделните градски управи. Тази ритмичност, която задоволявала пазара с необходимите му монетни знаци, е една от най-съществените характеристики в организацията на монетното дело в Тракия и Долна Мизия през II—III в.

След продължителна, близо четвъртвековна пауза, само четири тракийски монетарници възстановяват своята дейност. Това са Месамбрия, Анхиало, Хадрианоупол и Бизия.

Прецизното проучване на монетите на Хадрианоупол показва, че през краткото шестгодишно управление на Гордиан III, когато тази монетарница временно подновява своята дейност, броят на монетните типове е увеличен с близо 900 %. Освен това за разлика от предшестващите периоди, където значителна част от монетните типове е представена чрез единични екземпляри, сега се проследява едно максимално използване на многобройните монетни печати. Хадрианоуполските монети от времето на Гордиан III се разпространяват не в тракийската равнина, която е естествен хинтерланд на този голям градски център, а на север от Хемус, в Долна Мизия. Това е отразено в разпространението на монетните съкровища и в техния състав. От познатите ни 32 колективни монетни находки с Хадрианоуполски монети, 25 се локализируют северно от Хемус, като само 7 са открити южно от този голям планински масив⁶.

Подобно на Хадрианоупол, Бизия⁷ разгръща в един съвсем кратък период от време — през петгодишното управление на Филип баща (244—249 г.) — необичайна по капацитет и мащаб монетна продукция. Нейните монети се разпространяват не на запад и на югоизток, където спокойното все още положение би улеснило търговските контакти, а на север — към източната част на Долна Мизия, арена на военните действия. Това е друг интересен белег, поставящ във връзка Хадрианоуполската монетарница при Гордиан III и тази в Бизия от времето на Филип баща. Хронологическата последователност в осъществяването на тази близка по характер и функции дейност разкрива приемствеността между двете тракийски монетарници. Прехвърлянето на функциите от Хадрианоупол в Бизия е ръководено от стратегически съображения. Разположена още по на юг — в пазвите на Странджа планина, встрани от големите пътища, Бизия спокойно е реализирала отсичането на многобройни монетни емисии.

Всичко това показва, че в този последен трети етап в развитието на градското монетосечене в Тракия се забелязват промени, които дават интересна представа за неговите нови функции и характер. Гъстата мрежа от 14 монетарници, повечето от които в продължение на близо един век редовно сечат и пускат в обръщение многобройни монетни емисии, е сведена сега до 4 градски центъра на монетно производство. Разположени недалечно един от друг, тези монетарници принадлежат на един и същ географски ареал — югоизточна Тракия и западнопонтийския бряг южно от Хемус, който е свързан с нея. Тяхното групиране лишава най-голямата част от Тракия от регионалните центрове на монетно производство. Между тях са едни от най-значителните административни и търговски средища, разположените край важни стратегически пътища Филипопол, Сердика, Пауталия, Августа Траяна и др. В техните замрели монетарници сега признаци на раздвижване не се забелязват.

Дори и да поставим в общи хронологически рамки монетосеченето на четирите възобновени ателиста, ще видим, че то едва обхваща период от 13 години. В тези рамки дейността на отделните монетарници е още по-кратковременна. Въпреки това обаче в тях се разгръща интензивно монетно производство, което при Хадрианопол и при Бизия се извява в най-големи размери, необичайни за общия ритъм в развитието на тяхното монетосечене. Тази диспропорция между кратките периоди на активна дейност и големият капацитет на монетно производство е един от най-характерните белези на т. нар. монетосечене "по необходимост", свойствено за временните военни монетарници. В този аспект трябва да третираме предназначенията предимно за военни нужди дейност на четирите тракийски монетарници — Месамбрия, Анхиало, Хадрианопол и Бизия. Тук трябва да имаме предвид и географското положение на тези четири града, лежащи на пътищата, които през Тракия свързват Пропонтида с бойните полета в Долна Мизия. През този тринайсетгодишен период Гордиан III е принуден да прехвърли част от дунавските легиони в Месопотамия, за да отблъсне нападението на персите, като сам лично ръководи тези действия. При Филип баща подобно раздвижване на войските се наблюдава в обратна посока — от Мала Азия през Тракия към Долна Мизия. Значението на този факт се вижда още по-релефно като обърнем внимание на обстоятелството, че западнотракийските градове Пауталия и Сердика, които са настрана от театъра и тила на военните действия, не подновяват своята монетна продукция през този драматичен период.

Военният характер на монетосеченето на четирите тракийски монетарници ги свързва с монетната лига, включваща градове, принадлежащи както към Долна Мизия, така и към Тракия. Ритмичността в тази организация

обяснява бързото пренасяне на готовата монетна продукция от Хадрианопол и скътаната в пазвите на Странджа Бизия край разположените далеко на север, край Дунава, военни кастели. Идеалистично е да се смята, че това е ставало по пътя на хаотичната търговска инфилтрация. Изискваща продължителен период от време, при нея монетите се разпространяват равномерно в естествения хинтерланд на съответната монетарница. Както отбелязахме вече, точно това в случая липсва.

Очевидно Марцианопол дава тон на цялото съюзно монетосечене и зад него стои легатът на Долна Мизия, ръководещ защитата на Долнодунавския лимес. Монетните изображения и надписи илюстрират големите връзки между военното управление в Долна Мизия и отразяващата неговите идеи монетарница на Марцианопол. Това управление, в чиито ръце е била охраната на най-дългия и застрашен сектор в Римската империя, е имало много по-големи военни и административни прерогативи от тези в съседните провинции — Горна Мизия и Тракия.

В иконографията и надписите на монетите на отделните градски управи, включени в сферата на съюзното монетосечене, старите традиции доминират. Разчупването им е свързано с дълбоки преобразования, изискващи време и значителни материални средства. В този напрегнат период на големи икономически и политически сътресения подобни условия липсват. За военните нужди е било необходимо бързото отсичане на познати монетни емисии, към които доверието е било запазено. Такива са бронзовите монети на градските управи. За разлика от прогресивно развиващата се девалвация на антонинианите, те все още пазели своята т. нар. "вътрешна стойност", т. е. тази на вложения в тях метал. От друга страна, спазването на старите традиции е в хармония с прагматичните институции на градовете в Долна Мизия и Тракия. Паралелно с масово сечените монети от голям номинал, съюзните монетарници пускат в обръщение ограничен брой монетни емисии с ниски номинални стойности. Предназначени за локалните дребни плащания, тези малки монети представят една друга страна в дейността на монетарниците, свързана този път с прерогативите на съответната градска управа. Редуцирането на тези емисии, водещо до окончателното им спиране, е израз на постепенното отмиране на тези прерогативи. Към тези серии се отнасят и т. нар. "псевдоавтономни" монети, върху които името и образът на императора не са гравирани. Функциите на тези монетни знаци са отразени както в техния малък номинал, така и в характера на представените върху тях изображения, в които прозират локални религиозни представи.

В общата схема на градското монетосечене в Тракия и Долна Мизия отсичането на медалионите е било свързано с някакво значително събитие

в политико-културната история на даден град. Медалионите са сечени в чест на осъществени или предполагаеми императорски посещения, по повод организирането на спортни състезания и пр. От тук идва представата за техния комеморативен характер. Укриването им под формата на съкровища, заедно със съвременните им парични знаци, е израз на тяхното участие в циркулационния поток. По отношение на основната монетна единица или стъпка — асариона, те са мултипликации с висока стойност — 9, 10, 12 асариона и пр. Като особен вид монетовидни паметници медалионите се въвеждат в монетосеченето на най-значителните монетарници в Долна Мизия и Тракия през първата половина на III в.

Друг интересен момент е съюзното монетосечене, осъществявано от две или повече градски управи, в определена икономико-политическа обстановка. Освен съюзът между градове, които принадлежат на един и същ географски ареал като тези между Хадрианопол и Никополис ад Иструм, между Бизия и Бизантион и т. н. познаваме и случаи на интеррегионални хомоноя. Такава е тази между Ефес и Месамбрия от времето на Гордиан III. Този съюз между йонийския Ефес и тракийската Месамбрия поставя в общ икономико-политически и културен контекст монетарници, които географски и административно принадлежат на две различни източни римски провинции.

Тези функции и подвижност на бронзовите монети на градските управи, както и многобройните случаи на сключени монетни съюзи, са белези на една обща монетна система, съобразена с римската. Нейните основни принципи са валидни за всички римски провинции.

Богатият репертоар от изображения е източник на много ценна информация. Монетните образи са единствените документални извори за отдавна унищожените крепостни съоръжения, за вида на градските порти, за монументалните храмове и включените в техния комплекс едикули. Възпроизведените върху монетите паметници на изкуството, копия на прочути оригинали, разкриват религиозно-естетическите вкусове на градското население, както и неговите големи материални възможности, позволили му да придобие тези скъпи за времето си паметници.

Върху монетите често се възпроизвеждат божества, популярни в местните култове. Представените върху Хадрианополските монети образи на Зевс Еркейос и свързаните с него Ганимед и Европа; Аполон Пропюлайос; Таврическата Артемида; градската богиня и Тонзос; Орфей, Хермес и Евридика и пр. са стари мотиви, които са разпространени в локалните религиозни традиции⁸. Някои от тях принадлежат на Троянския цикъл. Това явление ни напомня за Бизия, където са популярни героите на Тиванския цикъл⁹. Такова възраждане на стари сюжети от микенската епоха не се среща в монетосеченето на гръцките градове от крайбрежието.

Въпросът за сливането на култа на Хероя с императорския е един друг съществен принос в проучването на локалните религиозни традиции. Монетните гравьори създават образа на конника, като вплитат в него елементи от атрибутите на императора, заедно с доминиращите мотиви от иконографията на тракийския Херой. Добре датираните монетни типове като Артемида ездачка, тракийския Херой, трите нимфи и пр. могат успешно да се използват в датировката на сродни по стил и иконография археологически паметници — статуйки, оброчни плочки, релефи и пр.

Този анализ на иконографския репертоар, в който е привлечен като паралел широк сравнителен материал, довежда до една убедителна реконструкция на духовното развитие в Тракия през римската епоха.

БЕЛЕЖКИ

¹ Мушмов, П. Англичните монети на Пловдив. — В: Сб. Б. Дякович. (ГПНБ 1925), 1927, с. 182—287.

² Мушмов, П. Англичните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С., 1912.

³ Пак там.

⁴ Юркова, Й. Монетни находки, открити в България през 1977 и 1978 г. — Археология, 1979, № 4, с. 61; Монетни находки открити в България през 1981 г. — Археология, 1983, № 1-2, с. 114.

⁵ I. Ioukoukova. Die Münzprägung von Deultum. Berlin, 1973.

⁶ Юркова, Й. Монетосеченето на градовете в Долна Мизия и Тракия II-III в. Хадрианопол. С., 1987.

⁷ I. Ioukoukova. Die Münzprägung von Bizye. Berlin, 1981.

⁸ Юркова, Й. Монетосеченето ...

⁹ I. Ioukoukova. Die Münzprägung von Bizye.